Κατανοώντας τις δυσκολίες υλοποίησης των διεθνών αποφάσεων για την προστασία των πολιτισμικών διαφορών: θεωρητικά διλήμματα και πολιτικά διακυβεύματα

Γιώργος Σταμέλος

Περιληψη

Θέμα της εργασίας μας είναι το ζήτημα της ένταξης των ατόμων με πολιτισμικές ιδιαιτερότητες μέσα από τις αποφάσεις και τα κείμενα των διεθνών οργανισμών. Επιδιώκουμε, εδώ, να μελετήσουμε και να κατανοήσουμε τις δυσκολίες υλοποίησης αυτών των αποφάσεων από τα διακυβεύματα εκείνα που δρουν αναχαιτιστικά ακόμα και εκεί όπου σπανίως υπάρχει η πολιτική βούληση για ουσιαστική παρέμβαση. Τα ζητήματα που θίγουμε αρθρώνονται στους παρακάτω άξονες: Στην ετερότητα (όπου το κάθε άτομο θα μπορούσε να ενταχθεί σε διάφορες και διαφορετικές ομάδες). Μας προβληματίζει το ερώτημα αν υπάρχουν ή μη πανανθρώπινες αξίες ευρωπαϊκής προέλευσης, ενώ υπάρχει μια «οικουμενική» αντίληψη η οποία δίνει καταφατική απάντηση, στην πράξη, όμως, η εφαρμογή της δεν στερείται δυσκολιών. Επίσης το εκπαιδευτικό σύστημα και ο ρόλος του στο πλαίσιο του κράτους-έθνους, δηλαδή στην εγχάραξη μιας εθνικής ταυτότητας και στην προετοιμασία για την ένταξη σε μια εθνική οικονομία. Το ζήτημα της ιθαγένειας/ταυτότητας, όπου οι κοινωνίες το βιώνουν σήμερα με την προσπάθεια δημιουργίας μιας συνταγματικά δομημένης Ε.Ε., και στο εσωτερικό της κάθε χώρας ως συνέπεια της μετανάστευσης και της μεταναστευτικής πολιτικής. Το ζήτημα του εθνικισμού, με αναφορά στο γαλλικό παράδειγμα, όσον αφορά τους μετανάστες της, όπου η γαλλική κοινωνία δεν τους αναγνωρίζει ως δικούς της. Τη δημογραφική κρίση για την Ευρώπη των 25, γεγονός που οδηγεί τις ευρωπαϊκές χώρες να αναζητήσουν το ποσοστό που τους λείπει για την απλή

αναπαραγωγή τους, στην εισαγωγή μη γηγενών πληθυσμών. Τέλος, την πολιτειότητα και τη διαπολιτισμική εκπαίδευση σε συνάρτηση με την αγωγή του πολίτη: την εκπαίδευση από ευρωπαϊκά δίκτυα/προγράμματα σπουδών, με σκοπό την ένταξη διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων στις ευρωπαϊκές κοινωνίες. Κλείνοντας, κάνουμε μια αποτίμηση όλων των παραπάνω, σκιαγραφώντας κάποιες από τις δυσκολίες που υπάρχουν αλλά και τονίζοντας το σημαντικό ρόλο ενασχόλησης των υπερ-εθνικών και διεθνών οργανισμών που έχουν εξαιρετική σημασία διότι, από τη μια διαμορφώνουν ένα διεθνές κλίμα και από την άλλη νομιμοποιούν συζητήσεις, ζυμώσεις και δράσεις για την προώθηση της υπεράσπισης των κοινωνικών και πολιτισμικών διαφορών σε επίπεδο ατόμων αλλά και ομάδων.

Ι. Πρόλογος

Η ενασχόληση των διεθνών οργανώσεων, γενικά, και των ευρωπαϊκών οργανώσεων, ειδικά, με το ζήτημα της ένταξης των ατόμων με πολιτισμικές ιδιαιτερότητες δεν είναι πρόσφατη. Τις τελευταίες δεκαετίες έχει ενταθεί στο βαθμό που η ανθρώπινη κινητικότητα στον πλανήτη έχει μεγιστοποιηθεί και τα κράτη-έθνη υποδοχής της δεν μπόρεσαν και/ή δεν θέλησαν να την αντιμετωπίσουν. Το αποτέλεσμα είναι ότι ακόμα και εκεί όπου οι κοινωνίες είχαν πολιτισμικά ομογενοποιηθεί να συμβιώνουν σήμερα διάφορες πολιτισμικές ομάδες με μικρότερη ή μεγαλύτερη ένταση μεταξύ τους.

Για να μιλήσει κανείς σχετικά με το *Λόγο περί της ένταξης των ατόμων με πολιτισμικές ιδιαιτερότητες* των διεθνών και ευρωπαϊκών οργανώσεων έχει να επιλέξει μεταξύ δύο οδών. Πρώτον, να παρουσιάσει, να αναλύσει και να κρίνει τα διάφορα (πολλά) κείμενα (ψηφίσματα, χάρτες, διακηρύξεις, κείμενα εργασίας κ.τ.λ.) τα οποία βρίσκονται πλέον αναρτημένα στους αντίστοιχους ιστοτόπους των οργανώσεων. Δεύτερον, να προσπαθήσει να καταλάβει τις αιτίες που τα κείμενα αυτά μένουν συνήθως στο επίπεδο της διακήρυξης ή έστω γιατί ο πραγματικός αντίκτυπός τους στο πεδίο είναι τις περισσότερες φορές ανεπαίσθητος.

Στην παρούσα εργασία θα γίνει προσπάθεια να θιγούν μερικά μόνο από τα διακυβεύματα εκείνα που δρουν αναχαιτιστικά ακόμα και εκεί όπου σπανίως υπάρχει η πολιτική βούληση για ουσιαστική παρέμβαση.

2. Η διελκυστίνδα μεταξύ «ατόμου» και «ομάδας»

Είναι αλήθεια ότι υφίσταται ένα εγγενές πρόβλημα προσδιορισμού της μονάδας ανάλυσης μιλώντας για πολιτισμό. Είναι η ομάδα ή το άτομο;

Αρχής γενομένης της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του 1948 είναι σαφές ότι η μονάδα ανάλυσης είναι το άτομο. Με άλλα λόγια, η «οικουμενική» αυτή διακήρυξη θεσπίζει μια σειρά δικαιωμάτων για κάθε ανθρώπινο ον ξεχωριστά, αλλά σε καμιά περίπτωση αυτά τα ίδια δικαιώματα δεν μεταφέρονται αυτόματα σε επιμέρους συλλογικότητες που μπορεί να συγκροτούνται από ομαδοποιήσεις ατόμων.

Αυτό στην πράξη μπορεί να διακριθεί σε δύο επίπεδα. Στο πλανητικό επίπεδο υφίστανται συλλογικότητες που δεν αποδέχονται την εν λόγω Διακήρυξη είτε στο σύνολό της είτε εν μέρει, πιστεύοντας ότι εκφράζει την κυρίαρχη Δυτική πολιτισμική ιδιαιτερότητα. Τέτοια περίπτωση ήταν παλιότερα το πρώην Ανατολικό μπλοκ (ιδιαίτερα στο ατομικό δικαίωμα της ιδιοκτησίας) ή ακόμα και σήμερα ο μουσουλμανικός κόσμος σε ό,τι αφορά, για παράδειγμα, τη θέση της γυναίκας. Δεύτερον, σε κρατικό επίπεδο, τα ατομικά παραδεκτά δικαιώματα δεν μεταφέρονται ούτε νομικά ούτε πολιτικά σε επίπεδο ομαδικής αντιπροσώπευσης. Έτσι, διαμορφώνεται μια πολύ βολική, για την υπέρτατη εξουσία των σύγχρονων κοινωνιών, το κράτος, διάσταση μεταξύ ατομικών και συλλογικών (μειονοτικών;) δικαιωμάτων, που όμως στο πεδίο δημιουργεί εξαιρετικής οξύτητας εντάσεις όπου ό,τι είναι νομιμοποιημένο σε ατομικό επίπεδο μπορεί να είναι μη επιτρεπτό (ή απλώς παράνομο) ως συλλογικό πρόταγμα. Διχασμός ο οποίος μπορεί να είναι κατανοητός και αποδεκτός στο Δυτικό κόσμο, όχι όμως και οικουμενικά. Εξού και μια σειρά σημαντικών (πολιτισμικών τελικά) παρεξηγήσεων που όμως οδηγούν σε κοινωνικές και πολιτικές εντάσεις.

Όσον αφορά την υλοποίηση των διακηρύξεων για τα ατομικά δικαιώματα υφίσταται ένα επιπλέον πρόβλημα: το οικονομικό. Πράγματι, ένα δικαίωμα σε ατομικό επίπεδο γίνεται εξαιρετικά δαπανηρό στην υλοποίησή του για ένα Κράτος ακόμα κι αν υποθέσει κανείς ότι όντως υπάρχει η διάθεση υλοποίησης.

2.1. Η συζήτηση για την ετερότητα

Όμως και ο καθορισμός της ετερότητας, ως συλλογικής εκπροσώπησης, δεν είναι εύκολος στο βαθμό που η ετερότητα μπορεί να είναι

εθνική ή εθνοτική, θρησκευτική, γλωσσική αλλά και κοινωνική (π.χ. ομοφυλόφιλοι, ΑΜΕΑ κ.τ.λ.) (Γκότοβος, 2002).

Γενικά, ο καθορισμός ετεροτήτων μπορεί να οδηγήσει σε ατέλειωτη σειρά ομαδοποιήσεων όπου κάθε άτομο θα μπορούσε να ενταχθεί σε διάφορες και διαφορετικές ομάδες, ενίοτε αντικρουόμενων ή έστω αντιφατικών προγραμματικών διακηρύξεων. Αυτό σε μια κοινωνία ίσως να είναι μια φυσική διαδικασία, όμως σε επίπεδο νομικών δικαιωμάτων στο πλαίσιο ενός Κράτους η διαδικασία αυτή μπορεί να μην είναι πάντα ευχάριστη (δες επιθυμητή) στο μέτρο που μπορεί να δρα διαβρωτικά για την κρατική οντότητα. Είναι χαρακτηριστικό ότι στο πλαίσιο υλοποίησης της Κοινοτικής οδηγίας για τις μειονοτικές γλώσσες, το γαλλικό Κοινοβούλιο μπορεί να ψήφισε τον ανάλογο Νόμο, όμως ο απελθών Γάλλος Πρόεδρος, ως υπέρτατος άρχων, αρνήθηκε την υπογραφή του με την αιτιολόγηση της μη βαλκανοποίησης του γαλλικού Κράτους...

Βέβαια, μια προσπάθεια οριοθέτησης των πιθανά άπειρων ομαδοποιήσεων μπορεί να είναι η χρήση ενός επιθέτου μπροστά από το ουσιαστικό (ετερότητα). Για παράδειγμα, «πολιτισμική ετερότητα». Όμως, σπάνια η χρήση επιθέτου σε νομικό κείμενο δρα διευκολυντικά ως προς την καλύτερη περιχαράκωσή του. Πράγματι, η προσθήκη του «πολιτισμικού» στο παράδειγμά μας δεν αναιρεί το δικαίωμα σε εθνικές, εθνοτικές, θρησκευτικές, γλωσσικές, αλλά τελικά και σε κοινωνικές ομάδες να διεκδικούν τις «πολιτισμικές» ιδιαιτερότητές τους.

Συνεπώς, η διαχείριση της (πολιτισμικής) ετερότητας αποτελεί το κρίσιμο ζητούμενο σε ένα πεδίο που προσομοιάζει με κινούμενη άμμο.

2.2. Η διαχείριση της ετερότητας: διελκυστίνδες

Η διαχείριση της ετερότητας καθίσταται λοιπόν ιδιαίτερα ευαίσθητο και περίπλοκο ζήτημα. Η μια εκδοχή είναι να αντιμετωπιστεί με πολιτικούς –τελικά– όρους και μονάδα ανάλυσης την καθημερινότητα. Είναι το σύνηθες αλλά και άκρως αναποτελεσματικό, αν όχι μηχανή πολλαπλασιασμού και διόγκωσης προβλημάτων. Ο δεύτερος τρόπος είναι η αναζήτηση επιλογών με βάση κάποιες παραδοχές που πηγάζουν από την επιστημονική έρευνα. Εκδοχή επίπονη με μεσο-μακροπρόθεσμα αποτελέσματα που, αν μη τι άλλο, συνεισφέρει στη συνειδητοποίηση των δυσκολιών. Ας την εξετάσουμε.

2.2.1. Μεταξύ οικουμενισμού και σχετικισμού

Ανατρέχοντας στην Κοινωνιολογία και/ή την Ανθρωπολογία θα διαπιστώσει κανείς ότι δύο μεγάλες θεωρητικές σχολές σκέψης ανοίγονται στο θεμελιώδες ερώτημα αν υπάρχουν ή μη πανανθρώπινες αξίες. Από τη μια βρίσκεται μια «οικουμενική» αντίληψη, συνήθως ευρωπαϊκής προέλευσης, η οποία δίνει καταφατική απάντηση, πιστεύοντας ότι η κοινή φύση των ανθρώπων είναι εκείνη που νομιμοποιεί μια τέτοια κατάφαση και οι συνθήκες (εμπειρίες) της ανθρώπινης ζωής εξηγούν επαρκώς την πολιτισμική πολλαπλότητα[1]. Με βάση αυτή την παραδοχή, θα μπορούσε να τεκμηριωθεί και να νομιμοποιηθεί μια πολιτική σεβασμού και αποδοχής των ετεροτήτων στο όνομα πανανθρώπινων αξιών. Βέβαια, μια τέτοια παραδοχή δεν στερείται δυσκολιών στο βαθμό που η ύπαρξη μιας κοινής ανθρώπινης βάσης μπορεί να οδηγήσει στη δημιουργία διαβαθμίσεων και ταξινομήσεων. Η ανθρώπινη ιστορία δυστυχώς το επιβεβαιώνει τόσο επιστημονικά όσο και πολιτικά. Ο *«κουλτουρικός» εξελικτισμός* (Héritier-Augé, 1991: 275-278) ως υπαρκτό επιστημονικό πόνημα με σημαντική επίδραση μιας κάποιας εποχής ή η ανωτερότητα της Άριας φυλής ως πολιτικό πρόταγμα για δράση καταδεικνύουν τα ακραία μη αναμενόμενα αποτελέσματα μιας ουμανιστικής θέσης. Αλλά ακόμα και παγιωμένες και εκλαϊκευμένες εκφράσεις όπως «πρώτος κόσμος ή αναπτυγμένες χώρες», «τρίτος κόσμος ή υπό ανάπτυξη χώρες» αν και προσπαθούν να περιορίσουν τη δύναμη της κατάταξης εκφράζουν αλλά και δημιουργούν (ή νομιμοποιούν) πολιτικές και οικονομικές διαφοροποιήσεις και εξωραΐζουν έναν κόσμο με τεράστιες ανισοκατανομές πλούτου και εξουσίας.

Είναι προφανές ότι διακηρύξεις γενικού, περιφερειακού ή παγκόσμιου χαρακτήρα υπονοούν την ύπαρξη οικουμενικών ανθρώπινων αξιών. Όμως, είναι εξίσου προφανές ότι δεν συμφωνούν όλοι με αυτό. Συνεπώς, στον καθορισμό της σημασίας αλλά και στην εφαρμοσιμότητα αυτών των διακηρύξεων απαιτείται να ληφθεί υπόψη, από τη μια, ο συσχετισμός δυνάμεων σε πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο όσον αφορά την αρχική –θεωρητική– επιλογή, και από την άλλη, η σημασία και οι καταναγκασμοί της δημοσιότητας. Στο πλαίσιο αυτό πρέπει να ερμηνευτούν τόσο διάφορες διακηρύξεις που επαναλαμβάνονται ανά τακτά χρονικά διαστήματα[2] πάνω σε ένα θέμα, όσο και οι διαφορές που υφίστανται μεταξύ διεθνών οργανισμών. Για παράδειγμα, τα κείμενα του Συμβουλίου της Ευρώπης είναι κατά τεκμήριο πιο «προωθημένα» σε επίπεδο αρχών και επιδιώξεων που προβάλλονται, όμως ο εν λόγω

οργανισμός δεν διαθέτει μηχανισμούς προώθησης και ελέγχου υλοποίησης των αποφάσεών του. Αντίθετα, τα κείμενα της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ε.Ε.) είναι συνήθως πιο «συντηρητικά», αν και πρόκειται για οργανισμούς των οποίων τα μέλη είναι λίγο πολύ τα ίδια και σε κάθε περίπτωση τα κράτη παραγωγής πολιτικής κοινά. Όμως η Ε.Ε. διαθέτει τόσο μηχανισμούς προώθησης όσο και μηχανισμούς ελέγχου των αποφάσεών της... Πρέπει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι αυτό δεν αίρει ή δεν περιορίζει τη σημασία του Συμβουλίου της Ευρώπης στο βαθμό που το κύρος και η εγκυρότητά του στηρίζουν και νομιμοποιούν την ενασχόληση με έννοιες και προπλάσματα πολιτικής συνεισφέροντας στη διάδοση και εμπέδωσή τους.

Από την άλλη, η άρνηση της ύπαρξης οικουμενικών αξιών, είτε στο επίπεδο της ερμηνείας είτε και στο επίπεδο της αντίληψης, αρχικά αμερικανικής προέλευσης[3], οδηγεί σε ένα σχετικισμό που αρχικά φαντάζει απελευθερωτικός, αλλά που τελικά πιθανόν να μην ενισχύει παρά μόνο τον ήδη κυρίαρχο. Πράγματι, είναι αρχικά απελευθερωτικός στο μέτρο που από τη στιγμή που δεν υπάρχουν οικουμενικές αξίες, ο καθένας, στο πλαίσιο της κουλτούρας του, μπορεί να κάνει ό,τι επιθυμεί (σε σχέση και συνάρτηση με το σύστημα αξιών της κουλτούρας στην οποία εντάσσεται). Επιπλέον, κανείς δεν έχει δικαίωμα να επεμβαίνει στο βαθμό που μόνο όσοι ανήκουν σε μια κουλτούρα μπορούν να καταλάβουν τη σημασία και το συμβολισμό της κάθε πράξης. Οι υπόλοιποι αναγκαστικά θα την εξηγήσουν φιλτράροντάς της μέσα από το σύστημα αξιών της δικής τους κουλτούρας. Όμως, αυτή η εκδοχή οδηγεί και σε αρνητικά αποτελέσματα. Για παράδειγμα, ένας μη μουσουλμάνος δεν θα είχε το δικαίωμα να ασκήσει κριτική και πολύ περισσότερο να ασκήσει πολιτική εναντίον της μπούρκας. Επίσης, κανένας δεν θα είχε το δικαίωμα να κρίνει (και να ασκήσει πίεση) στο διαδεδομένο γυναικείο ευνουχισμό στις χώρες της υποσαχάριας Αφρικής[4]. Αλλά δεν είναι μόνο αυτό. Ο σχετικισμός μπορεί να οδηγήσει και στον *«κουλτουρικό» σχετικισμό* (Valeri, 1991: 618-619) όρο ιδιαίτερα αγαπητό και χρησιμοποιούμενο από την άκρα Δεξιά. Κατά τούτο, κάθε κουλτούρα έχει δικαίωμα να υπάρχει και να εκφράζεται ελεύθερα... στην επικράτειά της. Όμως υπάρχουν κουλτούρες που είναι συναφείς ως προς τις βασικές συνιστώσες της συγκρότησής τους και άλλες που είναι απομακρυσμένες. Στη δεύτερη περίπτωση είναι λογικό και αναμενόμενο η επαφή τους να προκαλεί ένταση, αν όχι σύγκρουση. Έτσι, θα ήταν καλό να μην έρχονται σε επαφή, αν και με πλήρη σεβασμό στις ιδιαιτερότητές τους. Συνεπώς, ένα κράτος που σέβεται την πολιτισμική του ταυ-

τότητα δεν έχει παρά να την προστατεύει, διασφαλίζοντας την ειρήνη και τη γαλήνη της κοινωνίας του από ανεπιθύμητες και/ή επικίνδυνες επαφές. Η πολιτική της βίαιης επαναπροώθησης μεταναστών στις χώρες καταγωγής τους βρίσκει εδώ πρόσφορο έδαφος νομιμοποίησης.

2.2.2. Ο ρόλος του εκπαιδευτικού συστήματος

Η Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης μας προμηθεύει μια σειρά από κατανοήσεις για τις ανάγκες που οδήγησαν στη δημιουργία του εκπαιδευτικού συστήματος στο πλαίσιο του κράτους-έθνους, όπως επίσης και ερμηνείες για το ρόλο του σε αυτό.

Σύμφωνα με αυτές γνωρίζουμε ότι το εκπαιδευτικό σύστημα υπήρξε (είναι;) πυλώνας του κράτους-έθνους. Στην ιστορική μορφή του, το υποχρεωτικό κομμάτι του είχε τρεις στόχους: την κοινωνικοποίηση (συμπεριλαμβανομένης της εγχάραξης της επίσημης εκδοχής της εθνικής ταυτότητας), τη μετάδοση βασικών γνώσεων πάνω στις οποίες θα επικάθονταν αργότερα οι εξειδικευμένες επαγγελματικές γνώσεις και η ανάπτυξη της προσωπικότητας κάθε μαθητή (Queiroz, 2000).

Από τα μέσα της δεκαετίας του ’80, ο πρώτος στόχος, για τον οποίο τόσο μελάνι είχε χυθεί, τόσες αντικρουόμενες θεωρίες είχαν αναπτυχθεί και τόσες πολιτικές διενέξεις είχαν αναδειχθεί, φαίνεται να αποσύρεται σιωπηρά, χωρίς όμως να καταργείται επίσημα. Πράγματι, σχεδόν παράλληλα, με αρχή τις ΗΠΑ και την Αγγλία, μοιάζει να συντελείται μια σημαντική στροφή που έχει στοιχεία που θα μπορούσαν να τεκμηριώσουν το χαρακτηρισμό της ως επανάστασης, και μάλιστα συντηρητικής[5]. Σε ό,τι αφορά το εκπαιδευτικό σύστημα και την πολιτική γι’ αυτό, η στροφή που συντελείται είναι καταλυτική, και μάλιστα διττά. Πρώτον, αυτό παύει να θεωρείται απαραίτητο (υπό την έννοια του ουσιαστικά υποχρεωτικού) για το κράτος και την ασφάλειά του και, δεύτερον, ακόμα παραπέρα, θα έπρεπε από δω και στο εξής να αποδεικνύει με ιδιωτικο-οικονομικά κριτήρια τη βιωσιμότητά του, πλην μεμονωμένων και εξειδικευμένων τομέων-δράσης που κατά περιόδους ενδιαφέρουν μια κυβέρνηση, οπότε και προστατεύονται και ενισχύονται κατά περίσταση και κατ’ αποκοπήν. Στην πραγματικότητα συντελείται μια πνευματική και ψυχολογική μετατόπιση, αρκούντως ριζοσπαστική. Για πρώτη φορά ύστερα από μεγάλη χρονική περίοδο όπου το εκπαιδευτικό σύστημα θεωρούνταν πυλώνας στη συγκρότηση ενός εθνικού κράτους, η θεώρηση αυτή ανατρέπεται ή έστω αλλάζει ριζικά. Οι κυρίαρχες δυνάμεις ενός κράτους, είτε γιατί θεωρούν εαυτούς πολύ

ισχυρούς είτε ριζοσπαστικότερα θεωρούν ότι το Κράτος δεν μπορεί να παραμείνει ως έχει στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης, φαίνεται ότι τροποποιούν την αντίληψή τους και τη στάση τους προς τα δύο ουσιαστικά έργα που προσέφερε το σχολείο: την εγχάραξη μιας εθνικής ταυτότητας και την προετοιμασία για την ένταξη σε μια εθνική οικονομία (και τη νομιμοποίησή της).

Είναι χαρακτηριστικό ότι στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης η συζήτηση για το εκπαιδευτικό σύστημα, ως πυλώνα του εθνικού κράτους, γενικά, και το θέμα της εθνικής ταυτότητας ειδικά είναι θέμα ταμπού. Αποσιωπάται συστηματικά. Όμως κάτι το οποίο αποσιωπάται για πολιτικούς λόγους δεν σημαίνει ότι παύει να υφίσταται. Πράγματι, οι άνθρωποι έχουν ανάγκη από μια κοινωνική ένταξη με διακριτά στοιχεία για να μπορούν να αισθάνονται ασφαλείς. Αυτή η ένταξη ορίζει και το πρόβλημα της μετάδοσης των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών στην επόμενη γενιά. Όταν αυτό φαίνεται να απειλείται είναι αναμενόμενη μια αντίδραση, στην αρχή ως δυσφορία, στο τέλος ως εξέγερση.

Έτσι, ενώ φαίνεται να παραμελείται η σημασία της συλλογικότητας και να αποσιωπάται η λειτουργία του εκπαιδευτικού συστήματος ως μηχανισμού μετάδοσης των θεμελιωδών αρχών σύστασής της, δεν μοιάζει να προτείνεται κάτι άλλο. Ακόμα χειρότερο, το εν δυνάμει άλλο είναι ιδιαίτερα θολό και απογυμνωμένο από τις κοινωνικές εκείνες διαρρυθμίσεις που κερδίθηκαν στο παρελθόν με αγώνες και αφορούν την εργασία, την υγεία, την εκπαίδευση και τα γηρατειά. Υπό αυτό το σκεπτικό μπορεί ίσως να γίνει κατανοητή η εναντίωση στο προτεινόμενο σχέδιο ευρωπαϊκού συντάγματος από τους Γάλλους ψηφοφόρους ή η πολεμοχαρής περιχαράκωση στα όρια μιας εθνικής ταυτότητας, πεδίο με ευανάγνωστα, οικεία και κατανοητά σύμβολα σε ένα ευρύτερο πλαίσιο ανατροπών, απορυθμίσεων και κινδύνων.

Όμως δεν είναι μόνο αυτό. Αν το εκπαιδευτικό σύστημα μεταδίδει μόνο ικανότητες τότε πρέπει να οριστεί ο μηχανισμός/θεσμός εκείνος που θα ασχολείται με την κοινωνικοποίηση. Αυτό το ερώτημα δεν απαντάται πουθενά. Ιστορικά πάντως, η εναλλακτική λύση δεν είναι άλλη από τη θρησκεία και την Εκκλησία. Το θέμα στην Ελλάδα τουλάχιστον, αλλά όχι μόνο, έχει τεθεί, αντιμετωπίζεται με τη γνωστή πολεμική αντιπαράθεση διά της πλαγίας οδού, όμως ένας συγκροτημένος λόγος δεν φαίνεται να αναπτύσσεται. Αν αυτό ισχύει, τότε η θρησκευτική περιχαράκωση ως διακριτικός μηχανισμός και προάσπιση μιας ιδιαιτερότητας δεν προμηνύει κάτι το ευοίωνο στο μέτρο που τέτοιου

είδους περιχαρακώσεις στο παρελθόν έχουν οδηγήσει σε αιματοχυσίες και καταστροφές.

3. Ιθαγένεια ή ταυτότητα;

Η υπόθεση της ένταξης μπορεί να διακριθεί σε δύο σκέλη: εκείνο της ιθαγένειας και το άλλο της ταυτότητας. Δεν είναι καινούργιο ζήτημα αυτός ο δυϊσμός. Όμως οι ευρωπαϊκές και όχι μόνο κοινωνίες το βιώνουν σήμερα κατά τρόπο διττό: Αφ' ενός μεν με την προσπάθεια δημιουργίας μιας συνταγματικά δομημένης Ευρωπαϊκής Ένωσης, και αφ' ετέρου, στο εσωτερικό της κάθε χώρας ως συνέπεια της μετανάστευσης και της μεταναστευτικής πολιτικής.

Όσον αφορά το πρώτο, η αναφορά του όρου «ευρωπαϊκή ταυτότητα» προκαλεί εντάσεις και γι' αυτόν το λόγο σπανίως αναφέρεται ρητά και συχνά υπονοείται. Είναι η αγαπημένη έννοια όσων πιστεύουν σε ένα ομόσπονδο μέλλον της Ε.Ε. και είναι μισητή για τους οπαδούς της συνομόσπονδης προοπτικής. Έννοια ελκυστική για μια ευρωπαϊκότροπη ελίτ, μάλλον απωθητική για τον ευρωπαίο πολίτη. Σε κάθε περίπτωση, η ύπαρξή της θα σηματοδοτούσε μια ριζοσπαστική αλλαγή, ακόμα κι αν δεν επικάθονταν στις υφιστάμενες εθνικές ταυτότητες αλλά τοποθετούνταν δίπλα και παράλληλα με αυτές.

Η απλή και μόνη εκφορά της διατρέχει την ιστορία της Ε.Ε., όμως φαίνεται ότι η πρώτη άμεση και ρητή αναφορά σε αυτή εμπεριέχεται στην ανακοίνωση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου που έγινε στην Κοπεγχάγη το 1973: *«Η ανάπτυξη των κοινοτικών πολιτικών προϋποθέτει τη διαμόρφωση ευρωπαϊκής ταυτότητας και κοινών πολιτικών και νομικών αρχών»* (Communautés Européennes, 1973: 127-130). Από εκεί και πέρα διάφορες εκφράσεις και έννοιες χρησιμοποιούνται είτε για την προώθησή της είτε για την απόκρυψή της, π.χ. ευρωπαϊκή συνείδηση, ευρωπαϊκή διάσταση, πολίτες μιας κοινότητας κ.τ.λ. Ακόμα και η έννοια της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης επιστρατεύεται για να μακιγιάρει κάποιες φορές την επίμαχη έννοια.

Πάντως, όλο και περισσότερο φαίνεται ότι η έννοια που προβάλλεται είναι εκείνη του πολίτη και της πολιτειότητας. Όμως γι' αυτές θα μιλήσουμε στη συνέχεια. Παράλληλα, στα επίσημα κείμενα το αίτημα μοιάζει να είναι η θέσπιση της έννοιας της ευρωπαϊκής ιθαγένειας, μιας ιθαγένειας όμως με όλα τα χαρακτηριστικά της ταυτότητας![6] Πράγματι, για παράδειγμα, στην τελευταία αποτυχημένη προ-

σπάθεια ψηφίσματος του πρώτου πραγματικού ευρωπαϊκού συντάγματος, το άρθρο 8, παράγραφος 1 αναφέρει: *«Πολίτης της Ένωσης είναι κάθε πρόσωπο που έχει ιθαγένεια κράτους μέλους. Η ιθαγένεια της Ένωσης προστίθεται στην εθνική ιθαγένεια και δεν την αντικαθιστά»* (Ε.Ε., 2003:8).

Επισήμως λοιπόν προτάσσεται η έννοια της ευρωπαϊκής ιθαγένειας ενώ σε ό,τι αφορά την ταυτότητα, χρησιμοποιείται για να σκιαγραφήσει τις πολιτικές για την... ασφάλεια και την άμυνα[7]. Εκείνο που θα έπρεπε να κρατήσουμε εδώ είναι η δυσκολία αποδοχής της έννοιας της «ευρωπαϊκής ταυτότητας», δυσκολία που οδηγεί σε επίσημες και ανεπίσημες διεργασίες[8] που χαρακτηριστικό έχουν τη δημιουργία μιας καθολικής σύγχυσης ή έστω την παραδοχή γκρίζων ζωνών.

Όσον αφορά το δεύτερο, οι ανάγκες που οδήγησαν στα αλλεπάλληλα κύματα μετανάστευσης και οι πολιτικές που ακολούθησαν για την πυροσβεστική αντιμετώπιση προβλημάτων που δημιουργήθηκαν έχουν οδηγήσει σε μια πολλαπλή και πολυεπίπεδη κρίση στο εσωτερικό των ευρωπαϊκών κρατών με επίκεντρο και πάλι της δύο αυτές έννοιες (ταυτότητα και ιθαγένεια). Μάλιστα, όλες οι χώρες της Ε.Ε. φαίνεται να ακολουθούν την ίδια πορεία με διαφορά φάσης που σχετίζεται με την ιστορικότητα της μετανάστευσης προς αυτές.

Για παράδειγμα, αυτό που συντελείται τα τελευταία χρόνια στα παρισινά υποβαθμισμένα προάστια είναι σχετικό. Πρόκειται για την εξέγερση κοινωνικά και εργασιακά αποκλεισμένων νέων Γάλλων πολιτών. Παιδιά μεταναστών, γεννημένων και μεγαλωμένων στη Γαλλία, με όλα τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των πολιτών της γαλλικής δημοκρατίας (ιθαγένεια), που όμως τόσο η γαλλική κοινωνία δεν τους αναγνωρίζει ως δικούς της (ταυτότητα) –πέρα και άσχετα από τα διοικητικά «χαρτιά» του γαλλικού κράτους– όσο και οι ίδιοι, από αντίδραση, από επιλογή ή από ανάγκη, δεν ταυτίζονται με τις αρχές, τις αξίες και τους κανόνες της συγκεκριμένης κοινωνίας.

Τόσο στο θέμα της ευρωπαϊκής ταυτότητας ή ιθαγένειας όσο και στο θέμα της κοινωνικής, τελικά, κρίσης στο εσωτερικό των ευρωπαϊκών κρατών εκείνο που πρέπει να κρατήσουμε είναι η γενικευμένη ανασφάλεια και η βουβή ένταση που συσσωρεύει. Επίσης, ας σημειωθεί ότι αυτός ο πολύ βολικός δυτικός διαχωρισμός μεταξύ ιθαγένειας και ταυτότητας μοιάζει να μην μπορεί να λειτουργήσει ως βαλβίδα ασφάλειας και εκτόνωσης της έντασης.

3.1. Από την έξαρση του εθνικισμού στο πρόβλημα του κοινωνικού αποκλεισμού

Όλα τα προηγούμενα στοιχειοθετούν το πλαίσιο στο οποίο βρίσκει εύφορο έδαφος ο εθνικισμός, ως επιθετική έκφραση του αισθήματος ανασφάλειας αρχικά από τις μεταβολές στα δομικά στοιχεία σύστασης, οργάνωσης και λειτουργίας των ανθρώπινων κοινωνιών, στη συνέχεια με τη στοχοποίηση του «άλλου» ως πηγή κινδύνου και αιτία της ανασφάλειας.

Έχει ενδιαφέρον να δει κανείς ότι, στη σημερινή συγκυρία, η τριπλή συνείδηση ένταξης/εων (εθνική, πολιτισμική[9], κοινωνική) μπορεί να μεταπλαστεί σε εθνικιστικό θυμό. Και αν σε περιόδους κρίσης ή μεταβολών η πολιτισμική συνείδηση της κυρίαρχης συλλογικότητας είναι αναμενόμενο να τείνει προς την ταύτισή της με την εθνική συνείδηση, στο βαθμό που αναζητά προστασία από την παλίμψηστη εξουσία του κράτους-έθνους, σε περιόδους διεύρυνσης των κοινωνικο-οικονομικών ανισοτήτων, όπως η σημερινή, θα ανέμενε κανείς ότι θα διογκωνόταν η κοινωνική συνείδηση. Αυτό όμως δεν φαίνεται να συμβαίνει πιθανόν λόγω της τριπλής κατάρρευσης της προηγούμενης εικοσαετίας: κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων ως εναλλακτικής πρότασης κοινωνικής συγκρότησης, κατάρρευση της σοσιαλδημοκρατίας ως αξιόπιστης εναλλακτικής δύναμης εξουσίας των δυτικών κοινωνιών και κατάρρευση των αντι-ιμπεριαλιστικών και αντι-καπιταλιστικών κινημάτων ως μηχανισμών αμφισβήτησης και διαμαρτυρίας. Με άλλα λόγια, πρόκειται για καταρρεύσεις των πλαισίων θεωρίας και των φορέων έκφρασης του Λόγου που αφορούσε την κοινωνική σύνθεση σε επιμέρους στρώματα/τάξεις με αντικρουόμενα συμφέροντα.

Δεν είναι τυχαίο ότι η συσσωρευμένη κοινωνική ένταση και διαμαρτυρία σπανίως πλέον εκφράζεται υπό μορφή αιτημάτων και συγκροτημένου κοινωνικού και πολιτικού Λόγου. Παραμένει βουβή ή εκφράζεται με σύντομα πλην ακραία ξεσπάσματα μίσους, βίας και καταστροφών. Αν και πάλι το παράδειγμα είναι τα παρισινά προάστια, προκάλεσε έκπληξη και αμηχανία το γεγονός ότι τόσο οι Αρχές όσο και οι εκπρόσωποι κοινωνικών φορέων ή φορέων επικοινωνίας δεν μπόρεσαν να βρουν συνομιλητές (υπό την έννοια των αντιπροσώπων μιας συλλογικότητας) ή συγκροτημένα γραπτό λόγο σχηματοποιημένο σε αιτήματα. Τα πολύ χαλαρά δίκτυα εκφραζόμενα με τη βοήθεια των τεχνολογικών δυνατοτήτων ήταν το μόνο που υπήρχε[10].

Αν λοιπόν από τη μια πλευρά τοποθετήσει κανείς τη «Σκύλλα» του εθνικισμού, από την άλλη έχει να αντιμετωπίσει τη «Χάρυβδη»

του κοινωνικού αποκλεισμού. Στην πραγματικότητα πρόκειται για ένα διττό αποκλεισμό: αφ' ενός μεν μελών της κυρίαρχης κοινωνικής ομάδας ως απόρροια των γενικότερων οικονομικο-τεχνικών αναδιαρθρώσεων όσο και της διατάραξης του κοινωνικού ιστού, και αφ' ετέρου την περιθωριοποίηση ευάλωτων κοινωνικών ομάδων που δεν ανήκουν ούτε ως ταυτότητα ούτε ως ιθαγένεια στην κοινωνία όπου ζουν, απόρροια ιστορικών επιλογών ή σύγχρονων μεταναστευτικών ρευμάτων.

Δεν είναι στόχος του παρόντος κειμένου η ανάλυση του κοινωνικού αποκλεισμού, εξάλλου υπάρχει πλέον στην Ελλάδα πλούσια εξειδικευμένη βιβλιογραφία[11], όμως διαρθρωμένος ως αναπαραγωγή των ανισοτήτων, ως χαλάρωση και διάρρηξη του κοινωνικού δεσμού και ως απουσία των ανθρώπινων δικαιωμάτων (Evans et al., 1995) και φύση δυναμική, όπου κάποιος μπορεί ανά πάσα στιγμή να βρεθεί στην ανεπιθύμητη πλευρά της πραγματικότητας, αποτελεί πηγή κοινωνικής ανασφάλειας και έντασης για ένα εντυπωσιακό φάσμα της κοινωνικής διαστρωμάτωσης, που περιλαμβάνει από πετυχημένα διευθυντικά στελέχη έως οικονομικούς μετανάστες, περνώντας από εθνοτικές, πολιτισμικές ή άλλες μειονότητες (π.χ. Τσιγγάνοι). Όλα πλέον τα στοιχεία είναι εδώ για τη δημιουργία γκέτο, τα οποία, εκτρέφοντας μιζέρια, φτώχεια, εξαθλίωση, αρρώστιες, εντάσεις, εξάγουν στην παρακείμενη κοινωνία μίσος, σύγκρουση, αίμα...

3.2. Ο παράγοντας της δημογραφικής κρίσης

Η ιστορία του δυτικού κόσμου μοιάζει να είναι μια ιστορία δημογραφικής κρίσης. Τελείως ενδεικτικά, οι δύο παγκόσμιοι πόλεμοι του 20ού αιώνα διέλυσαν στην κυριολεξία το δημογραφικό ιστό, με τεράστιες απώλειες στις παραγωγικές ηλικίες.

Σήμερα πάλι, σύμφωνα με τα τελευταία διαθέσιμα στοιχεία της Eurostat (2005), ο δείκτης γεννητικότητας τόσο για την Ευρώπη των 25 όσο και για την Ευρώπη των 12 της ευρωζώνης είναι στο 1,52 παιδιά ανά γυναίκα (www.eurostat.ec.europa.eu). Είναι γνωστό ότι για την απλή αναπαραγωγή του πληθυσμού ο δείκτης αυτός θα έπρεπε να είναι 2.01. Με άλλα λόγια, υπολείπεται περίπου 25% από το όριο της απλής αναπαραγωγής του πληθυσμού. Το φαινόμενο αυτό είναι γενικευμένο. Καμιά χώρα της Ε.Ε. δεν είναι πάνω από το όριο αυτό.

Η Ελλάδα βρίσκεται σημαντικά κάτω από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο,

στο 1,28, συνεπώς υπολείπεται 37% από το όριο της απλής αναπαραγωγής του πληθυσμού της.

Τα προηγούμενα στοιχεία καταδεικνύουν το γεγονός ότι στο βαθμό που οι ευρωπαϊκές χώρες δεν θέλουν να φαλκιδεύσουν το μέλλον τους είναι αναγκασμένες να αναζητήσουν το ποσοστό που τους λείπει για την απλή αναπαραγωγή τους με την εισαγωγή μη γηγενών πληθυσμών.

Κατά συνέπεια λοιπόν, δύο είναι τα μείζονα συμπεράσματα. Πρώτον, ότι δεν είναι μόνο οι ανάγκες των ανθρώπων που ζουν στις υπό ανάπτυξη χώρες που δημιουργούν και συντηρούν τα μεταναστευτικά ρεύματα. Είναι εξίσου οι ανάγκες των αναπτυγμένων χώρων για την αναπλήρωση των μελών που τους λείπουν από την πλημμελή εσωτερική αναπαραγωγή του πληθυσμού τους (γεγονός που στη συνέχεια έχει συνέπεια την έλλειψη εργαζομένων για τις αναπτυγμένες οικονομίες και παραοικονομίες). Δεύτερον, από τη στιγμή που το προηγούμενο αποτελεί αναγκαία συνθήκη για την απλή επιβίωση των αναπτυγμένων κοινωνιών, το ζήτημα είναι η διαχείριση της πολιτισμικής (και όχι μόνο) ετερότητας που συναντιέται και διαπλέκεται στα πλαίσιά τους, διαχείριση που καθίσταται απαραίτητη για τη διασφάλιση της εύρυθμης λειτουργίας τους. Άρα, ακόμα κι αν κάποιος ήθελε να επιλύσει τα προβλήματα της έξαρσης του εθνικισμού και του κοινωνικού αποκλεισμού με τη (βίαιη) απομάκρυνση των συρρεόντων μεταναστών στις μητροπόλεις του δυτικού κόσμου, αυτό όχι μόνο δεν θα έλυνε αυτά τα προβλήματα αλλά και θα διόγκωνε άλλα.

Τελικά, δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι η επίσημη και συγκροτημένη πολιτική έτσι όπως εκφράζεται τόσο από υπερ-κρατικούς οργανισμούς, όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση, ή δια-κρατικούς οργανισμούς όπως το Συμβούλιο της Ευρώπης, προσπαθεί από τη μια να εξοικειώσει τους ευρωπαϊκούς πληθυσμούς με την ετερότητα, ως δομικό πλέον στοιχείο τους, και από την άλλη, με το πρακτικότερο ζήτημα της διαχείρισής της.

4. Προσπάθειες διαχείρισης

Εκείνο που φαίνεται να γίνεται αποδεκτό είναι ότι η πολιτισμική πολλαπλότητα των σύγχρονων κοινωνιών δεν είναι μόνο πρόβλημα μειονοτικών ομάδων αλλά διαδραστικό θέμα όλων των συνιστωσών μιας κοινωνίας. Συνεπώς αφορά και την κυρίαρχη πολιτισμική ομάδα. Από εδώ ξεκινούν διάφορες προσπάθειες που τείνουν στη συγκρότηση και

την προώθηση ιδεών και πολιτικών για την άμβλυνση των εντάσεων και την ομαλή λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος.

4.1. Η συζήτηση για την πολιτειότητα και τα διακυβεύματά της

Μια έννοια που φαίνεται να είναι στην αιχμή των αναζητήσεων είναι εκείνη της *πολιτειότητας*. Στοχεύει ακριβώς στην κοινωνική συνεννόηση και στη λειτουργία της Δημοκρατίας. Η σημασία της μοιάζει να αναδεικνύεται από τα μέσα της δεκαετίας του '90 μέσω της έμφασης που δόθηκε στην εκπαίδευση για τη δημοκρατική ιδιότητα του πολίτη, σε μια Παιδεία για τη Δημοκρατία, τόσο από την Ευρωπαϊκή Ένωση όσο και από το Συμβούλιο της Ευρώπης[12].

Οι διαστάσεις της πολιτικής και κοινωνικής αγωγής σε συνάρτηση με την αγωγή του πολίτη εμπεριέχει τρεις κατευθύνσεις: μια εκπαίδευση στην ιδιότητα του πολίτη, μια εκπαίδευση μέσω της ιδιότητας του πολίτη και μια εκπαίδευση για την ιδιότητα του πολίτη (Καρακατσάνη, χ.χ.).

Δεν είναι τυχαίο ότι στο διάστημα αυτό δημιουργούνται και στηρίζονται ευρωπαϊκά δίκτυα, προγράμματα σπουδών αλλά και συνέδρια με αυτό το θέμα σε όλη την Ευρώπη. Τελείως ενδεικτικά, το θεματικό δίκτυο Children's Identity Citizenship Europe (CICE), χρηματοδοτούμενο από το κοινοτικό πρόγραμμα Socrates, περιλαμβάνει περί τα 100 ευρωπαϊκά ανώτατα ιδρύματα από 29 χώρες (http://cice.londonmet.ac.uk/).

Είναι προφανές ότι η ανάγκη που ωθεί στην ενίσχυση των προηγουμένων είναι αφ' ενός μεν η ένταση μεταξύ διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων που συνυπάρχουν πλέον στις ευρωπαϊκές κοινωνίες και, αφ' ετέρου, το έλλειμμα δημοκρατίας κάποιων συμπαγών πολιτισμικών ομάδων σε συνδυασμό με τα προβλήματα που προκύπτουν από τη μη ισότιμη συμπεριφορά δημόσιων φορέων προς τους εκπροσώπους διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων.

Παρ' όλα αυτά, αν η πολιτειότητα σημαίνει: εκπαίδευση στη δημοκρατία, εκπαίδευση στη συμμετοχή, εκπαίδευση στην αυτονομία και σύνδεση του ατόμου με την κοινωνία (Καρακατσάνη, 2003), τότε θα διαπιστώσει κανείς ότι αυτή δεν εκφράζει παρά τη δυτική αντίληψη του ατόμου, εμμέσως των δύο φύλων αλλά και της σύλληψης και λειτουργίας τόσο της κοινωνίας όσο και της Δημοκρατίας. Συνεπώς, και παρά τις όποιες καλές προθέσεις, αναρωτιέται κανείς αν αυτή η έννοια μπορεί να λειτουργήσει στο πλαίσιο συλλογικοτήτων με διαφορε-

τικά συστήματα αξιών και ιδεών. Κατ' επέκταση, μπορεί κανείς να θέσει το ζήτημα της αποτελεσματικότητάς της.

4.2. Η διαπολιτισμική εκπαίδευση: παγιδευμένα θεμέλια, αμφίβολη αποτελεσματικότητα

Η διαπολιτισμική εκπαίδευση προτάσσεται επίσης σήμερα ως μηχανισμός προώθησης της αμοιβαίας κατανόησης διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων, και μάλιστα μέσω της κοινής εκπαίδευσης των παιδιών σε αυτήν.

Όμως, δεν θα έπρεπε να παραμεριστούν οι δυσκολίες που προέρχονται από την ιστορία της έννοιας της *διαπολιτισμικότητας*, με άλλα λόγια τις καταβολές προέλευσής της. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι κατ' εξοχήν «διαπολιτισμικές» κοινωνίες, όπως οι βαλκανικές, ποτέ δεν ασχολήθηκαν επισταμένως με τη συγκεκριμένη έννοια. Η διαπολιτισμικότητα φαίνεται να γεννιέται σε κοινωνίες που συνδέονται με το φαινόμενο της αποικιοκρατίας. Συνεπώς, το πλαίσιο αναφοράς της παραπέμπει σε σχέσεις κατ' εξοχήν ανισομερείς, σε σύστημα εξουσίας που καθορίζει διαφορετικά δικαιώματα για τους υπηκόους ή πολίτες του, ανάλογα με την προέλευσή τους. Αναπτύσσεται σημαντικά δε, στις κυρίαρχες κοινωνίες, μετά τα κοινωνικά κινήματα αμφισβήτησής τους (τη δεκαετία του '60) και τελικά κυριαρχεί όταν αποκτά πρωταγωνιστικό ρόλο στην επίσημη πολιτική των εν λόγω κοινωνιών (δεκαετία του '80).

Είναι αλήθεια ότι διαμορφώθηκε πλέον μια πιο ισορροπημένη θεώρηση για το ρόλο της εκπαίδευσης γενικά και της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης ειδικότερα με τη γενικότερη τροποποίηση της πολιτικής που αφορά τις ομάδες με διαφορετικό του κυρίαρχου πολιτισμό, σε μια δεδομένη κοινωνία, στο βαθμό που πλέον ρητός στόχος δεν είναι η αφομοίωση αλλά η ένταξη. Με κύριο χαρακτηριστικό ότι πλέον αυτή η τελευταία αφορά τόσο την κυρίαρχη ομάδα όσο και τις μειονοτικές.

Παρ' όλα αυτά, μια σειρά από δυσκολίες φαίνεται να αποσιωπούνται στην προσπάθεια προώθησης της αμοιβαίας επαφής και κατανόησης διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων. Για παράδειγμα, μια κουλτούρα είναι δεδομένο ότι συγκροτείται στη βάση ενός συστήματος αξιών και ιδεών για τον κόσμο. Συνεπώς, ο αμοιβαίος σεβασμός υπονοεί αμοιβαία αποδοχή διαφορετικών αξιακών συστημάτων. Αν και αυτό το ζητούμενο αποτελεί μια απόλυτα ουμανιστική πρόταση, το ερώτημα που τίθεται είναι αν είναι και εφικτό στο πλαίσιο ενός εθνικού κράτους. Πράγματι, στην περίπτωση της εφαρμογής του, θα σήμαινε

ότι στο πλαίσιο του εκπαιδευτικού συστήματος διαφορετικά αξιακά συστήματα θα ήταν αποδεκτά και θα προωθούνταν ισότιμα, όμως εκτός σχολείου θα ίσχυε ένα μόνο αξιακό σύστημα εκπεφρασμένο σε νομοθετικά κείμενα. Σε αυτή την περίπτωση, θα έπρεπε να εξηγηθεί στους εκπροσώπους κάποιων πολιτισμών γιατί για παράδειγμα δεν επιτρέπεται ένας άντρας να έχει περισσότερες της μίας γυναίκες και γιατί όταν μιλάμε για οικογενειακό δίκαιο αυτό θα ίσχυε μόνο για μια από τις συζύγους και τα παιδιά της και όχι για όλη την οικογένεια ενός άντρα.

Κατά συνέπεια, η αρχική θεωρητική τοποθέτηση υπέρ μιας οικουμενικής ή σχετικιστικής αντίληψης των πραγμάτων καθίσταται αναγκαία συνθήκη για την όποια επιλογή δράσης.

5. Μικρή αποτίμηση

Στόχος αυτής της εργασίας ήταν να σκιαγραφήσει κάποιες από τις δυσκολίες οι οποίες δημιουργούν σημαντικά προσχώματα υλοποίησης αποφάσεων τόσο από την κεντρική εξουσία όσο και σε επίπεδο κοινωνίας. Δεν είναι τυχαίο ότι διάφορα θέματα έρχονται και επανέρχονται διαχρονικά χωρίς να επιλύονται. Αν θα έπρεπε να δοθεί ένα παράδειγμα, αυτό θα μπορούσε να είναι η Ευρωπαϊκή Κοινωνική Χάρτα του Συμβουλίου της Ευρώπης, που ψηφίστηκε για πρώτη φορά το 1961 και επανέρχεται σταθερά ανά τακτά χρονικά διαστήματα. Το 1996 υπήρξε έτος αναθεώρησής της. Αυτό από την άλλη, δεν σημαίνει ότι η ενασχόληση υπερ-εθνικών και διεθνών οργανισμών με το ζήτημα της συνύπαρξης διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων δεν είναι σημαντική.

Κείμενα όπως η Χάρτα των Ατομικών και Κοινωνικών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ενωσης του 1989, η ανακήρυξη του 2007 ως έτους «ίσων ευκαιριών για όλους» της Ε.Ε.[13], η Οικουμενική Διακήρυξη της Ουνέσκο για τη «Κουλτουρική» Ετερότητα του 2002, συνοδευμένη από τη Διακήρυξη της ίδιας οργάνωσης για την Προστασία και την Προώθηση της Ετερότητας των «Κουλτουρικών» Εκφράσεων του 2005, το έτος Πολιτειότητας του Συμβουλίου της Ευρώπης του 2005, ή ακόμα η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εναντίον του Ρατσισμού και της Μη Ανεκτικότητας (ECRI) που από το 1993 είναι ιδιαίτερα δραστήρια στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης ή πάλι η Σύμβαση-Πλαίσιο για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων που μπήκε σε ισχύ το 1998 και έκτοτε έχει επίσης προκαλέσει μια σειρά δράσεις από τον ίδιο οργανισμό, έχουν εξαιρετική σημασία διότι, από τη μια, διαμορφώνουν ένα διε-

θνές κλίμα και, από την άλλη, νομιμοποιούν συζητήσεις, ζυμώσεις και δράσεις για την προώθηση της υπεράσπισης των κοινωνικών και πολιτισμικών διαφορών σε επίπεδο ατόμων αλλά και ομάδων.

Σημειώσεις

[1] Εδώ ας σημειωθεί μια σοβαρή δυσκολία της ελληνικής γλώσσας. Αν παραδεχτεί κανείς ότι οι έννοιες «κουλτούρα» και «πολιτισμός» δεν ταυτίζονται, τότε η μη χρήση του επιθέτου «κουλτουρικός» ευνουχίζει την ελληνική γλώσσα και δημιουργεί εξαιρετικά προβλήματα στην εννοιολογική χρήση των όρων.

[2] Παραδειγματικά η Ευρωπαϊκή Επιτροπή για τις Μεταναστεύσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης έχει διοργανώσει επτά συνδιασκέψεις πάνω στο θέμα, από το 1980 έως το 2002.

[3] Ο ίδιος ο Boas, «πατέρας» της αμερικανικής ανθρωπολογίας, ήταν εξάλλου και ο ίδιος μετανάστης.

[4] Ως προς αυτό, εξαιρετικό είναι το βιβλίο του Γυόμο Κενυάτα, ενός συμβόλου του απελευθερωτικού αγώνα των Αφρικανών κατά των ευρωπαίων κατακτητών, στο οποίο αναφέρεται, αναλύεται και «συμβολικοποιείται» ο γυναικείος ευνουχισμός, αναδεικνυόμενος ως σύμβολο της αφρικανικής κουλτούρας. Καταγγέλλεται δε η ευρωπαϊκή προσπάθεια παρέμβασης ως προς αυτό το «έθιμο» ως μια ακόμα προσπάθεια αλλοίωσης της «αφρικανικότητας» (Κενυάτα, 1956: 94-109).

[5] Τη χαρακτηρίζουμε «συντηρητική» γιατί με την κυριαρχία της «οικονομίας», υπό το πρίσμα της νεο-φιλελεύθερης οπτικής, στη θεωρία και την πολιτική πράξη, περιθωριοποιείται – και κάποτε δείχνει να καταργείται η κοινωνία, ως συλλογική μορφή συγκρότησης των ανθρώπων και ό,τι απορρέει από αυτή.

[6] Έχει εξαιρετικό ενδιαφέρον η προώθηση και ο καθορισμός συμβόλων: ευρωπαϊκός ύμνος, ευρωπαϊκή σημαία κ.τ.λ. Ενδιαφέρον που αυξάνεται από την προσπάθεια εγκαθίδρυσης κανόνων δημιουργίας τους. Δες για παράδειγμα: *Οδηγός γραφικής παρουσίασης του ευρωπαϊκού εμβλήματος* (http://publications.euriopa.eu/code/el/el-5000100.htm).

[7] Ενδεικτικά: Http://europa.eu/scadplus/glossary/European_security_defence_identity_fr.htm.

[8] Ενδεικτικά:

Α. Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (2002), *Γνωμοδότηση* της επιτροπής συνταγματικών υποθέσεων προς την επιτροπή ελευθεριών και δικαιωμάτων των πολιτών, δικαιοσύνης και εσωτερικών υποθέσεων σχετικά με την Τρίτη έκθεση της Επιτροπής για την ιθαγένεια της Ένωσης [COM (2001) 506 τελικό – C5 – 0656/01].

B. Reding V. (2003), *L'identité culturelle européenne*, Conférence à la faculté des Sciences Politiques de Gênes, 7-3-2003, www.europa-web.de/europa/03evinf/06europa/identite.htm.

Γ. Lachenmaier F. (2003), *À l'occasion de l'introduction de la Charte des droits fondamentaux comme* préambule de la future Constitution européenne, un vaste débat s'est engagé

sur le thème de la *laïcité, sur la mention ou pas d'un héritage religieux ou spirituel européen* (www.ideesnouvelles.com/racines/dossier_pdf/LACHENMAIER.pdf).

Δ. Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (2006), *Πρόταση ψηφίσματος* σύμφωνα με το άρθρο 113 του Κανονισμού σχετικά με τη διοργάνωση μιας ευρωπαϊκής πολυτομεακής διάσκεψης σχετικά με τη δημογραφία, τη γήρανση του πληθυσμού και την ευρωπαϊκή ταυτότητα, B6-0462/2006 (1.9.2006).

[9] Ακριβέστερα «κουλτουρική».

[10] Το αντίστοιχο ελληνικό παράδειγμα θα ήταν η μαζική δολοφονική επίθεση εναντίον Αφρικανών μεταναστών στην Αθήνα, ένα βράδυ πριν από μερικά χρόνια, από κάποιον ο οποίος ήθελε να προστατεύσει και να καθαρίσει την ελληνική κοινωνία από τα μιάσματα...

[11] Ενδεικτικά:

Α. Κασιμάτη, Κ. (επιμ.) (1998), *Κοινωνικός Αποκλεισμός: Η ελληνική εμπειρία*. Αθήνα, Gutenberg.

Β. Τσιάκαλος, Γ. (επιμ.) (1999), *Ανθρώπινη αξιοπρέπεια και κοινωνικός αποκλεισμός*. Ελληνικά Γράμματα.

Γ. Κατσούλης, Η. (επιμ.) (1999), *Διαστάσεις του κοινωνικού αποκλεισμού στην Ελλάδα*, τομ. Ι, ΙΙ, β΄ εκδ. ΕΚΚΕ.

Δ. Παπαδοπούλου, Δ. (επιμ.) (2002), *Κοινωνικός αποκλεισμός: για τους ανθρώπους που παραμερίζουμε*. Αρμός.

[12] Ενδεικτικά δες το τελευταίο σχετικό κείμενο του Συμβουλίου της Ευρώπης: Council of Europe, 2006, *Declaration: Higher Education and Democratic Culture: Citizenship, Human Rights and Civic Responsibility*, Strasbourg, 23 June 2006, DGIV/HE(2006)26.

[13] Με τις δύο σχετικές Οδηγίες ως νομική πανοπλία:

Α. Οδηγία 2000/43, «περί εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης προσώπων ασχέτως φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής» (L180, pp.0022-0026, 19/7/200).

Β. Οδηγία 2000/78, «για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση απασχόληση και την εργασία» (L303, pp.0016-0022, 2/12/2000).

Βιβλιογραφία

Ελληνική

Γκότοβος, Α. (2002), *Εκπαίδευση και Ετερότητα. Ζητήματα Διαπολιτισμικής Παιδαγωγικής*. Αθήνα, Μεταίχμιο.

Ευρωπαϊκή Ένωση (2000), Οδηγία 2000/43, «περί εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης προσώπων ασχέτως φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής» (L180, pp. 0022-0026, 19/7/200).

Ευρωπαϊκή Ένωση (2000), Οδηγία 2000/78, «για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση απασχόληση και την εργασία» (L303, pp. 0016-0022, 2/12/2000).

Ευρωπαϊκή Ένωση (2003), *Σχέδιο Συνθήκης για τη θέσπιση Συντάγματος της Ευρώπης*.

Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (2002), *Γνωμοδότηση* της επιτροπής συνταγματικών υποθέσεων προς την επιτροπή ελευθεριών και δικαιωμάτων των πολιτών, δικαιοσύνης και εσωτερικών υποθέσεων σχετικά με την Τρίτη έκθεση της Επιτροπής για την ιθαγένεια της Ένωσης [COM (2001) 506 τελικό C5 – 0656/01].

Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (2006), *Πρόταση ψηφίσματος* σύμφωνα με το άρθρο 113 του Κανονισμού σχετικά με τη διοργάνωση μιας ευρωπαϊκής πολυτομεακής διάσκεψης σχετικά με τη δημογραφία, τη γήρανση του πληθυσμού και την ευρωπαϊκή ταυτότητα, B6-0462/2006 (1.9.2006).

Καρακατσάνη, Δ. (2003), *Εκπαίδευση και πολιτική διαπαιδαγώγηση: γνώσεις, αξίες, πρακτικές*. Αθήνα, Μεταίχμιο.

Καρακατσάνη, Δ., Ο ρόλος του εκπαιδευτικού στο πλαίσιο της κοινωνικής και πολιτικής εκπαίδευσης (υπό έκδοση).

Κασιμάτη, Κ. (επιμ.) (1998), *Κοινωνικός Αποκλεισμός: Η ελληνική εμπειρία*. Αθήνα, Gutenberg.

Κατσούλης, Η. (επιμ.) (1999), *Διαστάσεις του κοινωνικού αποκλεισμού στην Ελλάδα*, τομ.Ι, ΙΙ, β΄ εκδ. ΕΚΚΕ.

Κενυάτα, Γ. (1956), *Μπροστά στο βουνό Κένυα: Η ζωή της φυλής των γκικουγιού*. Αθήνα, Μόρφωση.

Παπαδοπούλου, Δ. (επιμ.) (2002), *Κοινωνικός αποκλεισμός: για τους ανθρώπους που παραμερίζουμε*. Αθήνα, Αρμός.

Τσιάκαλος, Γ. (επιμ.) (1999), *Ανθρώπινη αξιοπρέπεια και κοινωνικός αποκλεισμός*. Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.

Ξενόγλωσση

Bulletin des Communautés européennes (1973), Décembre 1973, n.12, pp. 127-130.

Council of Europe (2006), *Declaration: Higher Education and Democratic Culture: Citizenship, Human Rights and Civic Responsibility*. Strasbourg, 23 June 2006, DGIV/HE (2006) 26.

Evans, M., Paugam, S., Prelis, A., Vision, Ch. (1995), *Poverty, Social Exclusion and the Debate on Social Security in France and Britain*, Welfare State Programme Discussion Paper, STICERD, London School of Economics.

Héritier-Augé, F. (1991), «Évolutionnisme», στο Bonte-Izard, *Dictionnaire de l'ethnologie et de l'anthropologie*. Paris, PUF, σ. 275-278.

Lachenmaier, F. (2003), *À l'occasion de l'introduction de la Charte des droits fondamentaux comme préambule de la future Constitution européenne, un vaste débat s'est engagé sur le thème de la laïcité, sur la mention ou pas d'un héritage religieux ou spirituel européen* (www.ideesnouvelles.com/racines/dossier_pdf/LACHENMAIER.pdf).

Queiroz (de), J-M (2000), *Το σχολείο και οι Κοινωνιολογίες του*. Αθήνα, Gutenberg.

Reding, V. (2003), *L'identité culturelle européenne*, Conférence à la faculté des Sciences Politiques de Gênes, 7-3-2003, www.europa-web.de/europa/03evinf/06europa/identite.htm.

Valeri, V. (1991), «Relativisme culturelle» στο Bonte-Izard, *Dictionnaire de l'ethnologie et de l'anthropologie*. Paris, PUF, σ. 618-619.

Abstract

Understanding the difficulties of applying international decisions regarding cultural differences: the theoretic dilemmas and the political hazards

1. Introduction

Over the last decades international and European organizations have increasingly been occupying themselves with the assimilation of culturally different immigrant populations by the host society they live in, in accordance with the growing human mobility throughout the planet.

This paper is dealing with the factors that hinder the application of votings, declarations, charts, or other paperwork provisions aiming at the assimilation of different cultural background immigrants by a host country.

2. The tug-of-war between the "individual" and the "group"

Although there may be a series of human rights concerning each individual separately, these are not always acceptable by group entities. An example of this is the previous East Europe block of states, rejecting the right to private property, or the Muslim World regarding women issues. Second, on state level, individual human rights are expressed neither in law, nor politically. This situation leads to tension, a fact which may be understandable in the Western World, but not elsewhere, thus causing cultural misunderstandings which in turn create social and political friction. Another problem, the financial one, is also a hindrance when it comes to a state attempting to materialize provisions of declarations.

2.1. The talk on differentiation

Neither is the definition and collective expression or acceptance of differentiation an easy matter, when it comes to national, ethnic, religious, linguistic and social issues, as the grouping criteria of individuals may prove conflicting and even harmful to the host society.

2.2 Managing differentiation

The management of differentiation can be dealt with either with political terms, which is not the most appropriate way, or by making choices, on the basis of assumptions deriving from scientific research. According to a "universal", Europe-originating, consideration, the common nature of man legalizes cultural variability. A policy of respect and acceptance of differentiation is by all means lawful in the name of humanistic values. However, hierarchy and classification are implied in this view. Besides, not all agree with the existence of human values of worldwide standing. Therefore in the application of declaration and voting provisions regarding cultural difference, the correlation of political and social powers must be taken into account as regards the original-theoretic-choice (humanistic values) on the one hand and the restrictions as well as importance of publicity on the other. International bodies differ in "conservatism" or "modernity" and even on programme promotion capacity. On the other hand, American thinking is oriented rather towards serving the interests of the already dominant power. Ethnic or religious orientations still count in the interpretation of decisions and actions, therefore imposing a biased outlook on reality and on the further bridging of the cultural gap. Some cultures are so distanced that it would be best if these did not come close together. It seems more than sensible for a state respecting its cultural identity to protect it, ensuring peace and quiet for its society by guarding it against undesired contacts. The policy of forcing immigrants back to their countries of origin would be best applied at this point.

2.2.2. The role of the educational system

The state has always considered education within the framework of the Nation-state being the basic support of the state, aiming at socialization (of the individual), transmission of basic knowledge on which more specialized skills would later be based on, and at the development of student personality. Things have changed after the 1980's dramatically and the state relies on private-economic interests for its survival as an independent entity. The educational system no longer forms the basis of the nation-state in a world where globalization is the primary economic model, while the state no longer regards the main role of education being the establishment of a national identity and the preparation of the individual for entry to a national economy. However, this issue of education being the base of the nation-state is a matter of taboo in the European Union, not being discussed on the one hand, but also not ceasing to exist. People need to know that they belong to a "place" with distinct features so as to feel secure. The sense of belonging defines/determines the problem of passing on distinct features to the next generations. When this passing on of distinct features is being threatened, reactions arise, which may acquire

dangerous dimensions (a revolt). It is against this background that the suggested European Constitution was rejected by the French people.

3. Nationality or identity?

The concept most commonly being promoted is that of "citizen" and "citizenship", the establishment of the concept of a European nationality, a kind of nationality with the features of identity. We also cannot disregard the sense of general insecurity arising and silent tension accumulating. The convenient western distinction between citizenship and identity does not seem to function as a security valve that would release tension.

3.1 From rising nationalism to the problem of social isolation

Nationalism used to be the 'embodiment'/form of expression of the aggressive sentiment incited by social insecurity. The collapse of communism and social democracy, the collapse of anti-imperialistic and anti-capitalistic movements as mechanisms of protest have brought about changes in the way that social sentiment expresses itself. The outbreaks of violence due to social unrest may be extreme but short-lived. What the bone of contention has become at present is a kind of society characterized by two-fold isolation (segregation): the powerful classes on the one hand, and the marginalized social classes on the other, lacking identity and nationality in the society where they have come to live.

3.2. The demographic crisis factor

The demographic problem is a serious one for Europe, who must seek its solution to the non-native European people. Therefore immigrants are needed and must stay. What attention must be turned to, thus, at present is the management of heterogeneous populations living together. And again it is a two-fold problem, concerning not only the minorities but the host society populations as well. Policies aiming at the weakening of tensions due to cultural differences must be sought after.

4.1 The talk on citizenship and its hazards

If citizenship means learning to be democratic, learning to participate, learning to be autonomous and to being related as an individual to society, this is an expression of the Western concept of the individual and the functioning of society and Democracy. Can citizenship work within a collective framework consisting of different value systems and ideas? The answer lies in the establishment of inter-cultural education for children. The aim is not "assimilation" but "integration" or "belonging", for both the minority classes and the dominant majority ones, to a society where each will respect the others' diffe-

rent value systems. This may sound feasible within the walls of schools but it is more difficult in the broader society. A suggested solution could be the European Social Chart of the Security Council of Europe, voted first time in 1961, revised in 1996, and actions undertaken by other international organizations such as the Chart of Individual and Social Rights of the European Union of 1989, the declaration of 2007 as year of "equal opportunities for all", etc. These are important moves because they set an international climate and legalize talks and actions aiming to promote social and cultural differences on an individual as well as a social level.